

„ЖЕЛАТЕЛНИ“ КОНСТРУКЦИИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И РУСКИТЕ ИМ СЪОТВЕТСТВИЯ

Елена Ю. Иванова

Санкт-Петербургский государственный университет

e.y.ivanova@spbu.ru

Резюме: В дадената работа т. нар. „желателни“ („оптативни“) конструкции в българския език (*Работи ми се. Не ми се прибира*) се разглеждат в съпоставка с конструкциите, включващи личен или безличен глагол, изразяващ желание (*искам / иска ми се*). Българските модели се съпоставят с аналогичните руски форми. Обосновава се междуезиковата еквивалентност на руските и българските лични и безлични глаголи за желание, докато българската желателна конструкция и руският рефлексивно-дативен модел показват значителни разлики в семантиката и в правилата за пораждаване на дадените конструкции. Върху материал от паралелния двуезичен корпус са анализирани различни преводачески решения.

Ключови думи: *желание, намерение, безличен глагол, желателна конструкция*

1. Въведение

Е. В. Падучева в предговора към книгата на А. Вежбицка (Вежбицка / Wierzbicka 1996) влиза в полемика с авторката, като отбелязва: „русское *я хочу* не полностью соответствует английскому *I want* <...>, поскольку в русском, помимо *Я хочу*, есть еще *мне хочется*, которое занимает определенную часть соответствующего семантического пространства“ (Падучева / Paducheva 1996: 13). Като развитие на тази мисъл може да се каже, че българският език включва в това семантично пространство, освен *искам*⁸⁹ и *иска ми се* (*ще ми се*) още една форма – „желателна“ (Пенчев / Penchev 2001), „оптативна“ (Димитрова / Dimitrova 2015) конструкция, която се образува без помощта на глагол за желание.

По какво се различават трите форми? Защо безличната рефлексивна форма *иска ми се* е много по-активна в езика, отколкото желателната конструкция и дали те са синонимни? Кои са руските паралели за трите български форми?

В разделите 2 и 3 ще се спрем на въпроса по какво се отличава личният глагол за желание в руския и българския език от неговите рефлексивни паралели и от желателната конструкция в български. В Раздел 4 ще обсъдим спецификата на българската желателна конструкция в сравнение с руската (привидно) близка форма. В Раздел 5 ще бъде анализиран материал от паралелните българско-руски и руско-български корпуси (<https://ruscorpora.ru/new/search-para-bg.html>, <http://rbcorpus.com/index2.php>).

2. *Искам vs. иска ми се / хочу vs. хочется*

Значението ‘желание’, което се предава в български и руски чрез централните за тази семантична зона глаголи *искам* и *хотеть*, не е семантически просто, но може да бъде отнесено към семантичните примитиви заради невъзможността от по-нататъшно семантично разлагане (вж. Апресян / Апресян 1995: 480).

Като съпоставя значението на руските глаголи *хотеть* и *желать*, Ю. Д. Апресян отбелязва, че *хотеть* посочва действителността на волята на субекта: „помимо чистого желания он [глагол

⁸⁹ Тук се спираме само върху централната лексема за изразяване на желание, без да споменаваме редица други синоними, в различна степен представящи идеята за желание.

хотеть] предполагают еще и готовность субъекта прилагать усилия для его реализации“ (Апресян / Апресян 1995: 439). По такъв начин в тази лексема значението ‘желание’ често е преплетено със значението ‘намерение’⁹⁰, при това в различни контекстови и синтактични условия на преден план може да изпъкне семантика или за намерение, или за желание. Разбира се, съществуват контексти, при които се реализира само семантиката на желание, напр. *Хотите выпить чего-нибудь?* (пак там).

Такова преплитане на семантични компоненти се посочва и за българския глагол *искам*, вж. значението 3 в (РБЕ / RBE): „Със следв. изр. със съюз да. Имам желание, намерение, вътрешен стремеж да извърша, да постигна или да осъществя нещо; желая, каня се, възнамерявам“ (*Утре искам да стана по-рано, че ще пътувам*). Нещо повече, семата за намерението и готовността да бъде извършено действието е отделена в дадената речникова статия като специален оттенък на значението: „Стремя се, полагам усилия да направя, да постигна нещо“.

За разлика от личния глагол, за *иска ми се* Речникът предлага чисто желателна трактовка: „ИСКА МИ СЕ несв., непрех. Имам голямо желание за нещо“.

Обаче лесно се откриват примери, показващи, че *иска ми се* може да се използва и в контексти, в които проличава не само желанието, но и намерението на субекта да извърши действието, напр. *Иска ми се да го убедя, че трябва да работи, но думите просто не стигат до съзнанието му*, вж. и примерите (1.а-е) долу.

Аналогична е и ситуацията с руския глагол за желание: в тълкуванията на глагола *хочется* не се споменава намерение или готовност за действие⁹¹, но материалът показва, че той може да бъде използван в контекст, предполагащ такава семантика.

Например, в (1) формите *иска ми се/хочется*, без да изразяват намерение директно, се реализират в ситуацията за готовността за действие, при това в (1.б) – заедно с обстоятелство на положените усилия (*с все сила*), а в (1.в) – дори със зависим каузативен глагол *накарам/заставить*, както и с други глаголи за въздействие (*да сложа белезници, да убия, да се сражавам*). В примерите (1.д-е) става дума за неосъществено намерение, когато съмнение, нерешителност на субекта или други неблагоприятни обстоятелства са пречка за осъществяване на действието. Примерите долу са съпроводени от преводите⁹², които подчертават междуезиковата функционална еквивалентност на формите *иска ми се/ще ми се* и *хотеться*:

- 1.а. *Толкова ми се щеше да сложа бързо-бързо стоманените белезници върху нечири ръце!* (А. Гуляшки). – *Так хотелось поскорее надеть стальные наручники на чьи-нибудь руки!* (прев. А. Николский).
- 1.б. *Сега с все сила му се искаше да задържи тоя човешки и нечовешки миг в себе си, да го запомни, преди да е изчезнал завинаги* (П. Вежинов). – *Он напряг все силы, чтобы удержать это нечеловечески человеческое мгновение, прежде чем оно исчезнет, может быть, навсегда* (прев. Л. Лихачева).
- 1.в. *Мне хотелось вас заставить рассказать что-нибудь* (М. Лермонтов). – *...искаше ми се да ви накарам да разправите нещо* (прев. Х. Радевски).
- 1.г. *„Тебе не нужно создавать стратегию революции. Тебе ведь хочется просто убить.“ – „Да, хочется.“ – „А ты умеешь?“* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *„Ти нямаш нужда да създаваш стратегия на революцията. На тебе просто ти се иска да убиваш.“ – „Да, иска ми се.“ – „Ами умееш ли?“* (прев. С. Владимиров).

⁹⁰ Значението намерение, както се знае, е много близко до значението желание; това е своего рода „активно“ желание (Плунгян / Plungyan 2011: 434). Не е случайно, че типологически е разпространена граматиализацията на идеята *намерение*, която се съдържа в смисъла ‘искам’, в показателя за бъдеще време, както това е в българския език.

⁹¹ Ср.: „Этот глагол [*хочется*] имеет то же самое семантическое ядро, что и *хотеть*, но другую смысловую надбавку: желание рассматривается как результат действия какой-то трудно определенной силы, присутствие которой человек ощущает в себе“ (Апресян / Апресян 1995: 480).

⁹² Примерите и преводите им са от корпуса с руски и български текстове <https://ruscorpora.ru/new/search-para-bg.html>, както и от платформата <http://rbcorpus.com/index2.php>

- 1.д. *Иска ми се да му подхвърля нещо ободрително, но усещам, че гърлото ми е свито* (Б. Райнов). – *Мне хочется сказать что-нибудь, чтобы хоть немного приободрить его, но я чувствую, как у меня сжалось горло* (прев. А. Собкович).
- 1.е. *Казбич, бросив ружье, по кустарникам, точно кошка, карабкался на утес; хотелось мне его снять оттуда – да не было заряда готового!* (М. Лермонтов). – *Казбич хвърли пушката си и като котка се закатери по хрсталаците на скалата; искаше ми се да го сваля оттам, но нямах готов заряд!* (прев. Х. Радевски).

И тъй, личните глаголи *искам* и *хотеть* са способни да изразят освен желание също и вътрешната потребност, която субектът се кани да реализира (т.е. готовността за действието), и личната форма подчертава това. В безличната форма (*мне*) *хочется* или *иска ми се* готовността за реализация на желанието не си проличава от самата форма, което пък не пречи тази готовност да бъде изразена в зависимия предикат или в контекста.

3. *Иска ми се да работя vs. Работи ми се*

Идеята за „стихийно“ възникнало състояние на желание, както е известно, има и още един модел в българския език, който заема отделна ниша в семантичното пространство на желанието. Спецификата му в сравнение с разгледаните по-горе случаи се състои преди всичко в това, че семантиката на желание се изразява само чрез форма, а не с помощта на лексеми за желание. Отсъствието на желателния глагол стеснява семантичните и синтактичните възможности на тази конструкция. Макар че желателната конструкция от типа *Работи ми се* е широко представена в българския език, има наблюдения за по-малката ѝ активност в сравнение с формата *иска ми се + Verb* (това се доказва и с корпусните данни, вж. (Димитрова / Dimitrova 2015), както и наблюденията върху паралелния корпус, вж. раздел 5).

Обаче за пряката им съпоставка, както и за включването на формата *иска ми се (ще ми се)* в модела на желателните конструкции, няма основания. Ще очертаем поне основните причини за това.

Първо, както беше посочено по-горе, формата *иска ми се* се използва не само за изразяване на желание, но и в ситуации, свързани с намерението за извършването на желаното действие – като частичен синоним за личната форма на *искам*, което за желателната конструкция не е свойствено. Разликата особено личи при контексти, които са диагностични за наличие на семантиката ‘намерение’. Например *иска ми се* няма затруднения за целевото разширение (макар че по-често се употребява личната форма), докато за желателната конструкция целевите разширения изобщо не са характерни, ср. двойките изречения, където вариантът (б) изглежда по-необичаен или невъзможен:

- 2.а. *Иска ми се да бягам сутрин, за да отслабна малко.*
 б. *Бяга ми се сутрин, ?за да отслабна малко.*
- 3.а. *Иска ми се да уча езици, за да мога да общувам с чужденци.*
 б. *Учат ми се езици, ?за да мога да общувам с чужденци.*
- 4.а. *Искаше му се да се състезава с достоен противник, за да си докаже, че е най-добър.*
 б. *Състезаваше му се с достоен противник, ?за да си докаже, че е най-добър.*
- 5.а. *Иска ми се да се грижа за домашен любимец, за да се чувствам нужен на някого.*
 б. *Грижи ми се за домашен любимец, ?за да се чувствам нужен на някого.*

Второ, моделът с *иска ми се* може да означава желание/намерение дори при несъвпадение на субекта на желанието и субекта на действието, което е изключено за желателната конструкция.

Третото се определя от известното ограничение, свързано в неучастието на глаголи от свършен вид в желателната конструкция, за разлика от конструкциите с желателен глагол *искам* или *иска ми се*. Ср. примерите (1.а, б, в, д, е), които се изграждат с глаголите от свършен вид и не могат да бъдат предадени с помощта на желателната конструкция (т.е. без глагола *искам*). Вж. също: „Важна особеност е, че глаголите от свършен вид и вторично несвършен вид не кореспондират с опитативни глаголи [формите от типа *Работи ми се*, които в тази статия наричаме желателна конструкция – бел.

моя – Е.И.] <...> Това се дължи на семантичния компонент в значението на глагола, изразяващ постоянно желание да се извърши действието, което е в противоречие със семантиката на свършения вид“ (Коева / Koeva 2004: 201).

И макар двете конструкции да имат и други разлики (напр. валентностни възможности, които не се разглеждат в тази статия, или разликите в имплицитността/ експлицитността на модалното значение), дори споменатите семантични и синтактични свойства на модела с глагола *иска ми се*, в който отсъстват много от семантичните и граматичните забрани, характерни за желателната конструкция, определят по-широка сфера на действието на конструкцията с *иска ми се*.

4. *Работи ми се vs. Мне хорошо работается*

Българските конструкции с дативен субект, изразяващи значение ‘спонтанно възникналото усещане на предразположеност към действие или състояние’ или (в отрицателните форми) липса на такава, са добре проучени както от страна на тяхната структура, семантика и деривационни характеристики (Пенчев / Penchev 2001: 89; Коева / Koeva 2004: 200—206; Петрова / Petrova 2006: 135—141, 154—156; Джонова / Dzhonova 2003; Димитрова / Dimitrova 2015), така и в съпоставка с руските форми (Георгиев / Georgiev 1990; Градинарова / Gradinarova 2007, 2017; Иванова / Ivanova 2007; Ivanova 2014 и др.).

Специално внимание при съпоставителното им проучване се отделя на разликите при образуване на конструкцията (с по-свободни правила в български⁹³), по-голямата представеност на положителната форма в български, за разлика от руски (ср. *Мне не сидится, не лежится* при **Мне сидится, *лежится*), по-редовната употреба на българската форма (Георгиев / Georgiev 1990: 82; Рожновская / Rozhnovskaya 1959: 408-414; Градинарова / Gradinarova 2007). Посочва се, че наличието на местоименната клитика е важен диференциращ признак, отличаващ дадената конструкция от субектния имперсонал в български, докато в руския език безличната рефлексивна форма може да включва или да не включва дативното местоимение без особени семантични последици (Градинарова / Gradinarova 2007).

Условията за избора на глаголи в дадената форма все още не са добре проучени. За българския език, както и за руския, се обявява релевантността на признаците [+личен субект/ одушевеност], [+продължителност] и [+контрол], но резултатите от корпусното изследване, представени в статията (Димитрова / Dimitrova 2015), както и наблюденията на Е. Иванова (Иванова / Ivanova 2007, 2016) посочват, че може да се говори само за предпочитанието на българския модел към глаголите, означаващи контролируеми процеси, докато за руския език тези признаци са по-категорични. От много автори е отбелязвано също, че в българския модел не се допускат оценъчните модификатори, докато в руския те са обичайните съставки в положителната форма на конструкцията (*Мне хорошо работается; Ему легко писалось*).

Едва през последните години стана ясно, че повечето от тези несъответствия се определят от пресупозитивния семантичен компонент, различен за руския и българския модел. Докато асертивният компонент и в двата езика е свързан с означаване на състоянието на субекта, с неговата специфична предразположеност към действие, пресупозицията в руския модел включва семантиката ‘X извършва P’ (Апресян / Apresyuan 2005: 10)⁹⁴, която липсва в тълкуването на

⁹³ Българската конструкция, както е известно, може да се образува от възвратни глаголи, от много непреходни (Георгиев / Georgiev 1990: 76-82; Пенчев / Penchev 2001: 87-89; Коева / Koeva 2004: 202-204; Димитрова / Dimitrova 2015 и др.). Руската конструкция се формира от глаголи от несвършен вид на -ся, производни от непреходни глаголи или от абсолютна употреба на преходни глаголи, обикновено (но не задължително) в съчетание с дателен падеж на експериенцера (Апресян / Apresyuan 2005: 8), ср. някои уточнения в (Летучий / Letuchij 2014) и (Градинарова / Gradinarova 2017).

⁹⁴ Това се доказва и с отрицателен тест: „в отрицателных предложениях типа *X-у не работалось* не отрицается, что *X* работал или по крайней мере пытался работать“ (Апресян / Apresyuan 2005: 9), докато „указание на особую предрасположенность к действию образует в значении этой конструкции так называемый слабый смысл, который элиминируется отрицанием или наречием со значением ‘плохо’: *X-у сегодня не работается* <плохо работается> = ‘Сегодня *X* находится в таком состоянии, когда работа у него идет плохо или совсем не идет’“ (Апресян / Apresyuan 2005: 9–10).

българската желателна конструкция: нормално е човек да желае това, което няма, а не което има. Българският модел има проспективна темпорална ориентация, ориентация към бъдещето (желаемото) действие.⁹⁵

Следователно, въпреки общия за двата езика семантичен резултат (а именно посочване на необяснимо състояние на (не)предразположеност към действие или състояние), тъкмо различията в пресупозицията определят специфичните условия за синтактично поведение и за пораждането на модела във всеки един от езиците.

Ще изброим съвсем накратко тези различия.

За образуването на руската конструкция се посочват глаголи с признаците [+динамичност], [+продължителност], [+личен субект], [+контрол], като се предпочита семантичният клас (непределни) процеси (*работатъ, петъ, гулять*)⁹⁶. Впрочем, както се отбелязва в (Летучий / Letuchij 2014: 371), тези ограничения в разговорната реч не са категорични. Авторът отделя редица контексти, като например определен тип въпроси, откриващи възможност за влизане на повече типове предикати: *Как тебе председателствуется?*; *Что тебе не сидится спокойно?* и др. (Летучий / Letuchij 2014: 387-388), ср. същия тип въпроси от речника на Дал (*Каково (вам) служится?*; *Каково соперничается?*; *Каково шутится?* – вж. по-подробно в (Градинарова / Gradinarova 2017: 105)⁹⁷.

Като цяло изборът на глаголи в дадена руска форма по-скоро е ограничен от способността им да означават (или да се преосмислят като) актуално „прекарване на времето“. Признакът [+контрол] без съмнение също е условие, което има предимство при избора на глагола, ср. обаче *Мне дремалось*.

За образуването на българския модел (за разлика от руския) признакът [+продължителност] не е релевантен (Иванова / Ivanova 2007, 2016). Наистина, човек може да усеща желание не само към продължителни занимания, но и към единични действия. За български напълно естествено е да се каже: *Прибира ми се вече; Не му се влизаше вътре; Не му се сядаше зад бюрото* (П. Вежинов); *Не ми се качва в апартамента, задушно е*, което не е възможно за руския (**Ему не возвращается / *не входилось / *не садилось / *не поднимается*).

Колкото до признака [+контрол], както личи от примерите у М. Димитрова, извлечени от корпус (Димитрова / Dimitrova 2015), и той не е определящ за образуването на желателните конструкции, ср. нормалното *Цяла нощ ми се кашляше, Дремеше ми се*. Да обърнем внимание обаче, че освен единичните глаголи за физиологични реакции, които запазват в дадената форма признака [–контрол], повечето други се преосмислят, като започват да означават такива дейности, които се подлагат на контрол поне превантивно. Става дума за предикатите като *мръзна, боледувам, треперя* от примерите (6) от (Димитрова / Dimitrova 2015: 33): субектът предприема някои подаващите се на контрол действия (да вземе такси, да изпие антибиотици), за да предотврати нежелана ситуация:

б.а. *Взехме такси, не ни се мръзнеше и не ни се трепереше повече на спирката.*

б. *Вземам антибиотик, не ми се боледува дълго.*

Още една група събития с признака [–контрол] съставят предикатите на „пропуски и грешки“, те също са способни да образуват желателната конструкция, – предполагаме, поради това, че имат ретроспективна и интерпретационна семантика: *И какво – губят ти се парите в казиното тази вечер?*, примерът е от (Димитрова / Dimitrova 2015: 32). Ср. ‘ти искаш да постъпиш така, че парите могат в резултат на това да бъдат проиграни’.

⁹⁵ Проспективното тълкуване не е изключено и за руските конструкции, особено като индивидуална авторска словоупотреба: *мне не встречается, не влюбляется, как раньше*, но при всички случаи като първо и по-естествено се приема тълкуването, предполагащо вече протичащия процес.

⁹⁶ За разлика от тази форма с дативно местоимение, в руската конструкция с посесивен локализатор *УХ-а* се предпочитат пределни глаголи (*У меня доклад не пишется / программа не загружается*) (Летучий / Letuchij 2014).

⁹⁷ С такива въпросителни форми се изгражда и стихотворението на М. Цветаева „Попытка ревности“ с много окасионални рефлексивни форми: *„Как живется вам — хлопочется — Ежится? Встается — как? <...> Как живется вам — здоровится — Можется? Поется — как?“*.

Различната семантика на моделите определя и разликите в тяхната съчетаемост.

Руската конструкция предполага осъзнаване от експериментатора на процеса като удачен, по неясни причини протичащ „гладко“ [Вежбицка / Wierzbicka 1996: 68], затова се допускат съответни обстоятелствени модификатори (*хорошо / плохо / трудно работалось*) или пък наречията, които означават състоянието на X, което той усеща при реализацията на действието: *Мне беспечно жилосьь; Утром мне вставалось неохотно.*

При отрицателната форма модификаторите не се употребяват, тъй като отрицанието елиминира „слабия смисъл“ в тази форма, свързан с особена предразположеност към действието (Апресян / Апресян 2005: 9-10), вж. горе бележка 94 под линия.

Семантичната основа на българския модел е състояние на желание. Желанието не може да е характеризирано по неговата (не)успешност, нито по други признаци, които описват самия процес или състояние на субекта по време на този процес. На модификация се подлага само интензивността на желанието, и то не по скалата ‘малко’ – ‘много’, а в рамките на диапазона ‘норма Р’ vs. ‘силно Р’ (за диапазона на силата на желанието вж. Апресян / Апресян 1995: 439), като преобладават интензификаторите за силно (не)желание, напр. *страшно ми се спи, адски ми се пуши, хич не ми се работи*, включително местоименните (*така, толкова, колко, как*): *Как ми се пуши!*⁹⁸ Освен това могат да присъстват темпоралните уточнители, посочващи очакваното настъпване на това желание (*още не, вече*) или готовността за възобновяване на действието (*пак, отново, все още*): *Изяждаше всичко и усещаше, че все още му се яде* (П. Вежинов). Различна трактовка получават и адюнктите в конструкцията (вж., напр., Иванова / Ivanova 2016: 363).

В резултат на посочените различия руските конструкции не могат да се предлагат като еквиваленти на българските желателни конструкции (освен единични случаи, вж. Раздел 5). Българската конструкция с нейната проспективна темпорална ориентация съответства на руския модел *X-у хочется*. Ср. и формулировката на Г. А. Золотова във връзка с различията между руските конструкции *Ему (не) гулялось* и *Ему (не) хотелось гулять*: в първия пример „расположенность / нерасположенность субекта к действию ощущается им в процессе начатого действия“, а во втором – „желательность / нежелательность названного действия может осознаваться субъектом и в процессе действия и до него“ (Золотова / Zolotova 1998: 125) (разрядката е моя).

Тук няма да се спираме върху способността на българската конструкция (за разлика от руската) да присъединява обект (съдържание) на желанието (*Не ми се четете статията*), което е изчерпателно описано в българистиката. В руския език експликацията на обекта е възможна само в модела с у-локализатор: *У меня статья не читается*. Такива конструкции са стилистично обогатени, вж. за тях у (Летучий / Letuchij 2014), който обаче ги разглежда наред с модела *Мне не читается* като вариант на модален пасив.

5. Българската „желателна конструкция“ в двуезичен корпус

Материалът (пълна извадка от паралелните руско-български корпуси – <https://ruscorpora.ru/new/search-para-bg.html>, <http://rbcorpus.com/index2.php>) наброява 57 употреби на българската желателна конструкция, без нейните деривати от свършен вид от типа *доти ми се* (още 12 употреби). Освен това в корпуса са представени и повече от 100 конструкции с безлични форми от типа *иска ми се* и *ще ми се*, които ние (както и фазисните деривати) не разглеждаме в този раздел.

В желателната конструкция в корпуса са фиксирани следните глаголи: *спя* (13), *ям* (6), *пуша* (6), *живея* (5), *ходя* (4), *пия* (3), *говоря* (3), *плача* (2), *седя* (2), *работя* (2) и по една употреба: *катеря*, *лежа*, *лягам*, *мра*, *мръзна*, *пиша*, *прибирам се*, *приказвам*, *споря*, *уча*, *хващам*. В два случая (при глагола *пия*) се експлицира и обект на желанието.

⁹⁸ Понеже в българския модел *как* се разбира само като интензификатор на степента на желанието, няма възможност да се изгради съдържателен въпрос към модификаторния компонент: **Как ти се работеше? – Добре*. В руския език съвсем нормално е питането както с въпросителната дума *как*: *Как тебе сегодня работалось/спалось?*, така и с интензификатора *как*, обаче интензификаторът показва висока степен не на желание за Р, а на успешността на Р: *Как мне сегодня спалось! = Как хорошо мне сегодня спалось!*

Най-често като паралелна се среща руската конструкция *хотеться* + инфинитив: *не ми се приказваше – мне не хотелось разговаривать*; *не ми се пишеше – писать не хотелось*; *не им се приближаше в тясната задушна стая – в тесный и душный номер не хотелось даже возвращаться*.

В руската конструкция са представени основно глаголите от несвършен вид и едва в пет случая – от свършен вид (включително делимитативи), като при превода тези лексеми са трансформирани в непрефигирани глаголи, напр.:

7. *Не считаются с тем, что тебе поспать хочется* (Н. Островский) – *Не щат да знаят, че ти се спи* (прев. Л. Стоянов).

В повечето примери (за това виж по-долу) добре се открива обща темпорална проспективна ориентация на руската конструкция с *хочется* и българската желателна форма:

8. *Надо было кончать все эти дела, спать хотелось невыносимо, перед глазами все плыло, и он таки заснул, навалившись на портфель всем телом, и проснулся, только когда шофер потряс его за плечо* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Време беше да свършива с работата, така му се спеше, че вече не издържаше, всичко плуваше пред очите му и в края на краищата заспа* (прев. М. Асадуров).

Личната форма на глагола *хотеть* като функционален еквивалент на българската желателна конструкция също е представена в корпуса, като е фиксирана при глаголите, обозначаващи физиологични нужди. Както сочи материалът, при такива предикати разликата в наличие/липса на оттенък 'намерение' между глаголите *хотеть* и *хочется* изчезва. Българските форми *спи ми се, яде ми се, пие ми се* могат да бъдат преведени както с помощта на личния, така и безличния глагол, ср. *хотелось* в (8) и *хотела* в (9):

9. *Он что-то мне говорил, но я хотела спать и не слушала*. (Л. Соловьёв). – *Той ми говореше нещо, но на мен ми се спеше и не слушах* (прев. И. Костов, Р. Русев).

И двете руски форми на желателния глагол могат да се употребят съвместно без значима разлика в семантиката (и двете са преведени като *пие ми се вода*):

10. *Пить, как хочется пить! Он сейчас встанет, напьется. Но почему он не встает? Только хотел шевельнуться, но тело чужое, непослушное, не его тело. <...> [Он] погружается в темноту. Выплыл оттуда и снова вспомнил: „Хочу пить“*. (Н. Островский).

В петте случая като функционални паралели са използвани рефлексивно-дативните модели от двата езика. Такива преводи могат да се смятат за еквивалентни, когато в текста няма ясни признаци на темпорална ориентация или когато в модела са употребени отрицателни глаголи за позициониране, които допускат за двата езика и проспективна, и реална интерпретация (нежелание да се започне действие или то да се продължи), напр. *не ми се седеше у тях – мне не сиделось у них*.

За отбелязване е, че преводачите понякога изпитват нужда от корекция на темпоралния план, ако и в двата езика се използва дативно-рефлексивна конструкция. Така, в примера (11) в българския оригинален текст има съответстващ хипотетичен контекст (*ако се опънеш на канаето...*), предполагащ, че X още не е легнал. Руският преводач е използвал руската конструкция *мне не спалось*, а не модела с желателен глагол (*не хотелось спать*), поради което се е наложила замяна на хипотетичния контекст с реалния, ср. *Когда я лег на диван...* (X вече си е легнал):

11. *Търках пустите си зъркели с опакото на дланта, както правят децата, когато ги налегне сън. Но не ми се спеше, ако се опънеш на канаето, щях да се въртя насам и натам като някакъв жалък неврастеник, само една умора дете беше ме натиснала* (А. Гуляшки). – *Я тер тыльной стороной ладони свои проклятые зенки, как это делают дети, когда их клонит ко сну. Но мне не спалось. Когда я лег на диван, я начал вертеться с боку на бок, словно какой-то жалкий неврастеник, — лишь усталость заставляла меня лежать* (прев. А. Николский).

В единичните случаи (по 1 – 2 примера) в корпуса са отбелязани други варианти на функционалните съответствия, а именно с предикати от същата семантична зона:

- глаголт *желать* (в отрицателно изречение): *не му се учи – учить се не желает*;
- предикативът *неохота*: *Не ми се катери по урвите. – Неохота мне лазить по обрывам.*
- дериватът *желание* с отрицателен битиен глагол: *А, не, не ми се ходи чак до Лидо – У меня нет никакого желания ехать в такую даль.*

Функционално адекватни са и решенията при превода на желателната конструкция с включване на устойчив израз: *не ѝ се хваща писалката – у нее рука не поднимается*, при което се запазва проспективното значение на оригинала, както и стилистичната окраска. Като погрешно обаче можем да оценим решението на българския преводач да предаде руската фраза с квазиимператив *хоть плачь* (‘щещ не щещ’) с желателна конструкция, което поражда буквалното ѝ осмисляне: *Хоть плачь, а надо размонтировать носовую баиню, снять орудия, потом спилить мачту... у-у, делов сколько!* (В. Пикуль). – *Може и да ти се плаче, но трябва да се демонтира носовата кула, да се свалят оръдията, после да се отреже с трион мачтата... Колко работа има!* (Ю. Пенева-Павлова).

Различни преводачески варианти има формата с глагола *живея* (*живее ми се / не ми се живее*), защото тя се използва за предаване на разнообразни аспекти на това важно за човека състояние: от желание/нежелание да живее или любовта към живота до вътрешната (не)възможност човек да продължи своето съществуване. Но тук ще се ограничим без необходимите за тази тема коментари.

Заклучение

В настоящата работа са разгледани разликите между личната и безличната форма на глагола за желание *искам*, както и отликите им от българската желателна конструкция. Дадена е съпоставка с руските форми.

Застъпва се становището, че конструкцията с безличната форма *иска ми се* (*ще ми се*) не може да се разглежда като вариант на желателната конструкция нито по формални, нито по семантични причини. Изреченията с личен глагол *искам* и с безличната форма *иска ми се / ще ми се* са способни да изразят не само желание, но и намерение и готовност за действие. Те показват свобода както в синтактичното си поведение, така и в правилата за избора на зависимия предикат.

Желателната конструкция, означаваща спонтанно възникналото усещане на предразположеност към действие или състояние, на фона на тези конструкции има много ограничения, свързани както с нейната семантика, така и с правилата за образуване; тя не допуска и употреба в контекста на намерение и цел.

Съпоставка с аналогичните форми на руския език показва, че има основания руските глаголи *хотеть* и *хотеться* да се разглеждат както преводни еквиваленти на българските *искам* и *иска ми се*, докато руската рефлексивно-дативна конструкция от типа *Мне (не) работается* не може да се разглежда като еквивалент на българската желателна конструкция, а и изобщо няма отношение към значението ‘желание’. Това се определя от пресупозитивния компонент ‘Х прави Р’ (Апресян / Apresyau 2005: 10) в семантиката ѝ, който отсъства в българската желателна конструкция.

Материалът от паралелните корпуси потвърждава, че българската конструкция с нейната проспективна насоченост съответства на руския модел *Х-у хочется* (и на редица други конструкции с експлицирани лексеми с желателна семантика), но и поставя няколко въпроса, които трябва допълнително да се проверят върху по-обемни данни от националните корпуси. Например: има ли заличаване на разликата между *искам* и *иска ми се* в контекста на глаголите на физиологични потребности или какви са условията за междуезикова еквивалентност на рефлексивно-дативните форми при глаголи за позициониране.

Благодарности

Изследването се осъществява в рамките на колективния проект № 20-512-18005 с финансовата подкрепа на РФФИ и Фонд „Научни изследвания“, МОН, България.

Acknowledgments: The reported study was funded by RFBR and BNSF, project number 20-512-18005.

Цитирана литература / References

- Апресян 1995: Апресян, Ю. *Избранные труды: в 2 т. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры. (Apresyanyan 1995: Apresyanyan, Yu. *Izbrannyye trudy: in 2 vol. Vol. II: Integral'noe opisanie yazyka i sistemnaya leksikografiya*. Moskva: Yazyki russkoj kul'tury.)
- Апресян 2005: Апресян, Ю. О Московской семантической школе. – В: *Вопросы языкознания*, № 1, с. 2 – 28. (Apresyanyan 2005: Apresyanyan, Yu. O Moskovskoj semanticheskoj shkole. – In: *Voprosy yazykoznanija*, № 1, pp. 3 – 28.)
- Булыгина, Шмелев 1997: Булыгина, Т., А. Шмелев. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Языки русской культуры. (Bulygina, Shmelev 1997: Bulygina, T., A. Shmelev. *Jazykovaya kontseptualizatsiya mira (na materiale russkoj grammatiki)*. Moskva: Yazyki russkoj kul'tury.)
- Вежбицка 1996: Вежбицка, А. *Язык, культура, познание*. Москва: Русские словари. (Wierzbicka 1996: Wierzbicka, A. *Jazyk, kul'tura, poznanie*. Moskva: Russkie slovari.)
- Георгиев 1990: Георгиев, И. *Безличные предложения в русском и болгарском языках*. София: Народна проsveta. (Georgiev 1990: Georgiev, I. *Bezlichnye predlozheniya v russkom i bolgarskom yazykax*. Sofia: Narodna prosveta.)
- Градинарова 2007: Градинарова, А. Болгарский субъектный имперсонал и его русские функциональные соответствия. – В: *Acta Linguistica*, vol. I, № 1, с. 41 – 54. (Gradinarova 2007: Gradinarova, A. Bolgarskij sub'ektnyj impersonal i ego russkie funktsional'nye sootvetstviya. – In: *Acta Linguistica*, vol. I, № 1, pp. 41 – 54.)
- Градинарова 2017: Градинарова, А. *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*. София: Изток-Запад. (Gradinarova 2017: Gradinarova, A. *Ocherki po sopostavitel'nomu sintaksisu bolgarskogo i russkogo yazykov*. Sofia: Iztok-Zapad.)
- Джонова 2003: Джонова, М. *Изречения със семантичната роля експериментер в съвременния български език*. Автореферат на дисертация. Софийски университет „Св. Климент Охридски“. София. (Dzhonova 2003: Dzhonova, M. *Izrecheniya sas semantichnata rolya eksperientser v savremenniya balgarski ezik*. Avtoreferat na disertatsiya. Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia.)
- Димитрова 2015: Димитрова, М. Оптативните конструкции в съвременния български език: свобода и ограничения в образуването им. – В: *Български език*, Кн. 3, с. 25 – 37. (Dimitrova 2015: Dimitrova, M. Optativnite konstruktсии v savremenniya balgarski ezik: svoboda i ogranicheniya v obrazuvaneto im. – In: *Balgarski ezik*, Book 3, pp. 25 – 37.)
- Золотова 1998: Золотова, Г., Н. Онипенко, М. Сидорова. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва. (Zolotova 1998: Zolotova, G., N. Onipenko, M. Sidorova. *Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka*. Moskva.)
- Иванова 2007: Иванова, Е. Уникална ли русская конструкция *Мне не работается?* (или О чрезмерном усердии в поисках национально-языковой специфики). – В: *Филология и человек*, № 3, с. 7 – 15. (Ivanova 2007: Ivanova, E. Unikal'na li russkaya konstruktсиya *Mne ne rabotaetsya?* (ili O chrezmernom userdii v poiskax natsional'no-yazykovoј spetsifiki). – In: *Filologiya i chelovek*, № 3, pp. 7 – 15.)
- Иванова 2016: Иванова, Е. Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспериментера в болгарском языке. – В: Циммерлинг, А., Е. Лютикова (ред.). *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов*, Москва: ЯСК, с. 332 – 368. (Ivanova 2016: Ivanova, E. Bezlichnye predlozheniya s obyazatel'nyum mestoimennym vyrazheniem eksperientsera v bolgarskom yazyke. – In: Zimmerling, A., E. Lyutikova (ed.). *Arxitektura klauzy v parametricheskix modelyax: sintaksis, informatsionnaya struktura, poryadok slov*, Moskva: YaSK, pp. 332 – 368.)
- Коева 2004: Коева С. Семантично и синтактично описание на диатезите в българския език. – В: Пенчев Й. и др. (ред.). *Българско езикознание*. Т. 4: *Когнитивна граматика на българския и френския език — описание и формализация*, София: Изд-во на БАН, с. 182 – 231. (Koeva 2004: Koeva S. Semantichno i sintaktichno opisanie na diatezite v balgarskiya ezik. – In: Penchev Y. et al. (ed.) *Balgarsko ezikoznanie*, vol. 4: *Kognitivna gramatika na balgarskiya i frenskiya ezik — opisanie i formalizatsiya*, Sofia: Izd-vo na BAN, pp. 182 – 231.)
- Летучий 2014: Летучий, А. Между пассивом и декаузативом: русские модальные пассивы. – В: Дмитренко С., Н. Заика (ред.). *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН*, Т. X, Ч. 3, *Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filiodedicata*. СПб.: Наука, с. 365 – 395. (Letuchij 2014: Letuchij, A. Mezhdhu passivom i dekauzativom: russkie modal'nye passivy. – In: Dmitrenko S., N. Zaika (ed.) *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvisticheskix issledovanij RAN*, vol. X, Part 3, *Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filiodedicata*. SPb.: Nauka, pp. 365 – 395.)
- Падучева 1996: Падучева, Е. Феномен Анны Вежбицкой. – В: Вежбицка А. *Язык, культура, познание*. Москва. (Paducheva 1996: Paducheva, E. Fenomen Anny Vezhbitskoj. – In: Wierzbicka A. *Jazyk, kul'tura, poznanie*. Moskva.)

- Пенчев 2001: Пенчев, Й. Едносъставни изречения. – В: Коева, С. (съст.). *Съвременни лингвистични теории: Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско изд-во, с. 86 – 93. (Penchev 2001: Penchev, Y. Ednosastavni izrecheniya. – In: Koeva, S. (ed.). *Savremenni lingvistichni teorii: Pomagalo po sintaksis*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izd-vo, pp. 86 – 93.)
- Петрова 2006: Петрова, Г. *Семантични роли на кратките дателни местоимения*. Бургас: Димант. (Petrova 2006: Petrova, G. *Semantichni roli na kratkite datelni mestoimeniya*. Burgas: Dimant.)
- Плунгян 2011: Плунгян, В. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва. (Plungyan 2011: Plungyan, V. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira*. Moskva.)
- РБЕ: Речник на българския език (RBE: Rechnik na balgarskiya ezik) <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [15.01.2021].
- Рожновская 1959: Рожновская, М. Безличные предложения в современном болгарском литературном языке. – В: Бернштейн, С. (ред.). *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*, Москва: Изд-во АН СССР, с. 379 – 432. (Rozhnovskaya 1959: Rozhnovskaya, M. Bezlichnye predlozheniya v sovremennom bolgarskom literaturnom yazyke. – In: Bernshtejn, S. (ed.). *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo yazyka*, Moskva: Izd-vo AN SSSR, pp. 379 – 432.)
- Ivanova 2014: Ivanova, E. Reflexive-with-Dative construction in Russian and Bulgarian. – In: Howard, D., T. Volodina, Y. Zhang and R. Green (eds.), *ICELAIC 2014: Proceedings of the International Conference on Education, Language, Art and Intercultural Communication*, Zhengzhou, pp. 427 – 431.
- Korytkowska 1992: Korytkowska, M. Gramatyka konfrontatywna bułgarskopolska, t. 5, cz. 1: Typy pozycji predykatowoargumentowych, Warszawa. 1992.

DISPOSITIONAL REFLEXIVE CONSTRUCTIONS IN BULGARIAN AND THEIR RUSSIAN CORRESPONDENCES.

Elena Ivanova

St. Petersburg State University

e.y.ivanova@spbu.ru

Abstract: The present paper examines so called dispositional reflexive (“feel-like”) constructions in Bulgarian (*Raboti mi se*) in terms of their contrast with the constructions involving personal and impersonal forms of the volition verb (*iskam / iska mi se*). Bulgarian models are compared to their Russian counterparts. The paper attests to the equivalence between the two languages in the area of personal and impersonal uses of verbs of volition, whereas significant differences are revealed between the Bulgarian dispositional construction and the Russian reflexive model with the dative subject, with regard to their semantics and construction generation patterns. The suggested translation decisions have been assessed against the data of the bilingual parallel corpus.

Keywords: *volition, intention, impersonal verb, dispositional reflexive (“feel-like”) construction*

Prof. Elena Yu. Ivanova, DSc Prof.
St. Petersburg State University
Russia, St. Petersburg,
Universitetskaya Emb., 7–9
St. Petersburg,
Russia 199034